

ЗА ПЪРВОИСИХАСТКИТЕ АГИОГРАФСКИ МОДЕЛИ В ДУХОВНАТА СЪЩНОСТ (И ХРИСТИЯНСКИЯ УНИВЕРСАЛИЗЪМ В ИМЕТО) НА СВ. ЙОАН РИЛСКИ

Иван МАТЕВ (Стара Загора)

Култът към Преподобния пустиннослужител и чудотворец св. Йоан Рилски¹ вече цяло хилядолетие храни православната душа на българина, подкрепя я в години на смъртни изпитания, въздига я след фатални исторически и нравствени крушения. Богоносният наш Отец Йоан, подвизавал се в Рилската пустиня до самата си смърт на 18 август 946 година, със своята Христова ревност и аскетични пророчески подвизи се възправя през вековете като удивителен символ, но и душеспасителна реалност за почти всички народи, населяващи Византийския православен кръг. Особено силен — логично — е култът към св. Йоан Рилски в демографските области, съставляващи цивилизацията „Slavia Orthodoxa“ („Православно-славянската цивилизация“) — термин, въведен през 70-те години на XX век от италианския славист проф. Рикардо Пикио²!

След земното успение на св. Йоан и смиреното му отшествие при Бога агиографският и легендарен модел на великия български правос-

---

¹ За св. Йоан Рилски — вж. вкратце: а) Жития на Светиите, Св. синод на Българската Православна Църква, Синодално издателство (Технически редактор — д-р Харитон ПОПОВ), София, 1974, с. 320, 383—384, 527—529; б) Жития на българските Светии, т. I, Св. синод на БПЦ, Синодално издателство, София, 1974, с. 143—148, 156—166, 189—195; в) Жития на български Светци (Новобългарски превод от Левкийски епископ Партений), т. II, Св. синод на БПЦ, Синодално издателство, София, 1979, с. 118—121; г) Календар за истинските православни християни на България — 1994 г., Изд. на Монархическо-консервативен съюз, Велико Търново, 1994, с. 3—4, 30—32.

² Пикио, Рикардо. Православното славянство и старобългарската културна традиция. — Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1993, София, 724 стр.; Вж. също: а) МАТЕВ, Иван. Вдъхновеният човек е щастлив

лавен светилник възсиява вселенски — излиза по Божи промисъл от неговата родина България, за да освети нови и обширни, подвластни на Кръста земи. Земният живот и небесните чудеса на светеца, универсализирани и преосъществени в съзнанието на поколенията в единно цяло, стават обект на особена, дори мистична почит и многовековно подражание — от суровия Руски север, на юг до топлите води на Егея; от безкрайните равнини на Маджарско, Трансилвания и Сръбските (Тривалийски — средновековното обозначение) области, до планинския смълчан Атон, та и до вечно загадъчната Анатолия (Мала Азия)...³

И това никак не е случайно! Божественият промисъл, на който са подчинени деянията на св. Йоан Рилски, има, както казахме, универсален, но и подчертан народностен аспект — св. Йоан Рилски е изцяло устремен към Бога, но и в строгото си отшелничество, както пише проф. Тотю

(Разговор с проф. Рикардо Пикио). — Литературен алманах „Юг“, Дружество на Съюза на българските писатели — Хасково, г. VI, бр. 1 — 1985, Изд. „Христо Г. Данов“ — Пловдив, 1985, с. 198—203; б) МАТЕВ, Ив. Вдъхновеният човек е щастлив (Разговор с проф. Рикардо Пикио — II). — Сп. Участие (Литература и социален живот), г. IX, бр. 1—2, 1999, Стара Загора, с. 4—11.

³ Виж: а) Дуйчев, Иван. Рилският светец, София, 1947; б) Милев, Александър. Гръцки жития на св. Иван Рилски, сп. Духовна култура, Св. синод на Българската Православна Църква, Синодално издателство, кн. 7, 1976, София (Става въпрос за „Синаксаритис“ на Никодим Агиорит); в) Йеромонах Павел (Стефанов). Неизвестен ръкопис от 1604 г. на „Средецката служба на Св. Йоан Рилски“, Търновска книжовна школа — т. 5, Паметници, поезика, историография, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, Институт за балканистика при БАН, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново, 1994, с. 203—217; г) АНГЕЛОВ, Боню. Археографски бележки към „Житие с малка похвала на св. Йоан Рилски от Димитър Кантакузин“, Димитър Кантакузин — Събрани съчинения, Българска академия на науките — Институт за литература, Издателство на БАН, София, 1989, с. 21—26; д) Кожухаров, Стефан. Археографски бележки към „Служба за св. Йоан Рилски от Димитър Кантакузин“, Пак там — Димитър Кантакузин. Събрани съчинения... (вж. „Г“), с. 44—58; е) Савов, Ботю. Св. Йоан Рилски, София, 1936, 32 стр. (Вж. „Музей „Литературна Стара Загора“ — гр. Стара Загора: ОФ № 2066 — 29.V.1986 г.; НСФ № 952 — 27.XI.1986 г.); ж) Кавдански, Ан. Рилскиятъ пустиножителъ СВ. ИВАНЪ, Дупница, Печатница Бр. Пилеви, 1933, 38 стр. с 9 бр. фотоилюстрации. (От библиотеката на д-р Харитон Попов: 1915, с. Челопеч — 2004, гр. София; За Попов, Харитон. — Вж. и бел. 1-а. — Личен архив на Иван Матев)

Коев⁴: „<...> той никога не забравя своята земна роднина“. Така че обективно неговата аскеза, бягството му в планината го отдалечава от хората — но само физически, защото духовно Светът се стреми активно към него, прекланя се възторжено и молително пред спасителната чистота и съвършенството на исихастката му, неподвластна на времето личност. Защото самата личност на светеца народът възприема като мерило и цел за божествено подражание, като субективен, но и социално-обобщен духовен изход, като племенна християнска твърдина и в този смисъл — като действителен обект за всеобщо ангелско оприличаване. Великолепно е уловена тази обратима народопсихологическа рефлексия, а и съкровено изстрадана от българския дух оценка за небесния ни покровител още в ранния XII век, когато, далеч преди 1183 или не по-късно от 1180 година (когато византийският писател Георги Скилица посвещава на св. Йоан Рилски своята „авторска“ творба, сътворена в духа на Метафрастовия житиеписен канон⁵), гласът народен буквално е казал в „Народното житие на св. Йоан Рилски“: „<...> той бе ангел в плът“⁶, но е оприличил св. Йоан и като: „<...> ангел земен и човек небесен“⁷. А и самият отшелник мъдро, жертвено напътства и покровителства народа си с дела и па̀стирско слово, наричайки нерядко пасомите с боголюбивото, обгрижващо душата обръщение „чедца“ — архаична (старобългарска) форма на изказ, регистрирана в речта на св. Йоан Рилски в повечето от неговите жития и преписите им в периода между XII и XIX век⁸... Употребена дори и в

⁴ Професор д-р Тотю Пенчев Коев е виден православен богослов, специалист по християнска догматика. Роден е на 7 октомври 1928 г. в с. Армени — Севлиево, Габровска област; почива на 19 април 2006 г. (Велика сряда) в София, където е погребан. За проф. Тотю КОЕВ. — В: Международна конференция в чест на професор доктор ТОТЮ КОЕВ (10—11 ноември 2000 г. — Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“), Научен сборник — 312 стр., Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, Православен Богословски факултет при ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, Печатница “Faber” — В. Търново, Велико Търново, 2005.

⁵ Стара българска литература (в седем тома), т. 4, Съставителство и редакция — Климентина ИВАНОВА, Изд. „Български писател“, София, 1986, с. 544.

⁶ Пак там, с. 124 (вж. „Народно житие на св. Йоан Рилски“, с. 123—130).

⁷ Пак там, с. 127.

⁸ За специфичното обръщение на св. Йоан Рилски към пасомите „ЧЕДЦА“ („чеда“) — вж. пак там (Стара българска литература, т. 4): а) „Народно житие на св. Йоан Рилски“ (с. 123—130), с. 128 (към ловците); б) „Пространното житие на св. Йоан Рилски от Патриарх Евтимий Търновски“ (с. 135—148): с. 141 (към пастирите), 141 (към болните), 143 (към ловците и пратениците на цар Петър) и т. н.

самото начало на ХХ столетие от гениалния руски апологет и художествен прорицател на православната Истина Владимир Соловьев (1853—1900) — чрез устата на стареца Йоан (символична контаминация с пророка Йоан от Откровението — гл. 11, ст. 8), в емблематичния му футуристично-екзистенциален труд „Кратка повест за антихриста“!⁹

Разбира се, изконната, но и универсализирана българска народопсихологическа позиция на възвеличаване и култоизиране на св. Йоан Рилски, идеща от първите житиеписни образци на изключително устойчивата ни сакрална стара литература, се запазва непокътната през вековете — нещо повече: тя градира, уголемява се непрестанно и добива класически литературно-канонически измерения в по-сетнешната средновековна българска книжнина, дори и в екстремалните условия на турското духовно подтисничество! Ето как през втората половина на XV столетие високо ерудираният православен византийско-български интелектуалец, дипломат и писател Димитър Кантакузин (роден около 30-те години на XV век — починал вероятно след 1487 г. в Месемврия или Анхиало)¹⁰ определя в своето „Житие с малка похвала на Йоан Рилски“, създадено в десетилетието между 1469 и 1479 година, свръхвисоката отвъдна йерархическа същност на небесния ни патрон и застъпник:

„Там, при себе си ще ви приеме той (св. Йоан Рилски — б.м. И.М.) като любочеден отец в своите небесни селения, във вечната радост, в царството безконечно...“¹¹

По отношение на идейната, а и каноническата психография на св. Йоан Рилски пък, в самото начало на ХХI столетие, интерпретирайки в академичното издание „Търновски писмена“ „Пространното житие на

⁹ Соловьев, Владимир. Кратка повест за антихриста; Три речи в памет на Ф. М. Достоевски (Преводач от руски език Надка Ангелова), Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново, 1994 (111 стр.): с. 43 — вж. обръщението на стареца Йоан към християните при разпознаването на антихриста в Рим; с. 16 — вж. Доц. Росина ДАНКОВА. „Екзистенциалните идеи на Владимир Соловьев и тяхната мотивация“, предговор — аналогия с Откровението, 11:8 и 11:11.

¹⁰ Данчев, Георги. Увод (към Димитър Кантакузин). — В: „Димитър Кантакузин“, Събрани съчинения; Съставителство, редакция, научен коментар и бележки: Боню Ангелов, Георги Данчев, Стефан Кожухаров, Георги Петков; Българска академия на науките — Институт за литература; Издателство на БАН, София — 1980 г., 172 стр. (вж. тук: с. 5—20).

¹¹ Кантакузин, Димитър. Из „Житие с малка похвала на св. Йоан Рилски“. — В: „Стара българска литература“, Т. 4 (Житиеписни творби), БАН, Издателство „Български писател“, София, 1986, с. 163. (Вж. също: Пак там, с. 556—558).

св. Йоан Рилски от Патриарх Евтимий¹² — създадено от последния Търновски и Всебългарски архиерей през 80-те години на XIV век, видният старобългарист (и наш учител) проф. Георги Данчев (16.XII.1932—22.VII.2006) от своя страна прозорливо, но и категорично твърди:

„Като типичен исихаст се проявява например Йоан Рилски по време на 12-годишното си пребиваване в мрачната пещера, в хралупата на дъба, както и на високата скала, където с исихастка твърдост отблъсква изкушенията на дявола. Отшелническите му подвизи са изобразени изцяло в духа на исихасткото учение. <...> Евтимий рисува (и) поведението на героя си, който по пътя на физическо изтощение, денонощни бдения и борба с всевъзможните изкушения се издига до величието на съвършен исихаст. Естетическият идеал на Патриарх Евтимий Търновски за положителния герой на времето се въплъщава в нравствено съвършената религиозна личност (в случая на св. Йоан Рилски — б.м. И.М.) според изискванията на исихасткото учение. Безспорно тоя негов естетически идеал е продиктуван от исихастките му разбирания „за вътрешна обнова на християнското учение чрез засилване на мистицизма и аскетизма в него.“¹³

Разбира се, за исихазъм, пренесен в буквалния фактологически и мистичен смисъл в „Пространното житие на св. Йоан Рилски“, от наше гледище може да говорим единствено чрез влиянието на крупния исихастки апологет от XIV столетие Евтимий Търновски, който — като значително по-късен религиозен биограф на светеца, е вложил директно и личната си идейно-интелектуална представа за него. Но отделяйки Евтимиевия (условен) литературен пласт от автентичната (макар и легендарна) биография на Рилския пустинножител, днес реалността на исихазма в биографията му, е по-скоро анахронизъм. Или в най-добрия

¹² **Св. Патриарх Евтимий.** Пространно житие на св. Йоан Рилски, Стара българска литература (в седем тома), т. 4, Изд. „Български писател“, София, 1986, с. 135—148. (Вж. също тук: бел. 6; бел. 8-а)

¹³ **Данчев, Георги.** Основни черти и тенденции в творчеството на Евтимий Търновски, вж. Търновски писмена — Алманах за Търновска книжовна школа (В чест на великотърновските професори Георги Данчев и Ангел Давидов), бр. 1—2002, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“ (Отговорен редактор: проф. дфн Димитър Кенанов), Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. — Предпечат — Изд. „ПИК“, Печат — Изд. “Faber”; Велико Търново, 2002, с. 6—18 (вж. с. 15). (Относно проблемите на исихазма и св. Йоан Рилски — вж. също: а) Ив. ДУЙЧЕВ, К. КУЕВ. Българската литература през XIV век. — В: История на българската литература, Т. I, Българска академия на науките — Институт за литература, Издателство на БАН, София, 1962, с. 267—284 (вж. с. 270—277); б) ЛОСЕВ, А. Ф. „Очерки античного символизма и мифологии“, Т. I, Москва, 1930, Издание автора, с. 838—886.

случай — идейно протоявление, олицетворено в мистичния агиографски модел на анахорета* ...

В контекста на тези логически, а и догматически съждения, би следвало да изясним като база на по-сетнешната си концепция за обобщения агиографски модел на отшелника и проблема със светителското му име — св. Иван или св. Йоан?

Всъщност, през 1998 година, под посоченото заглавие („Св. Иван или св. Йоан?“, богословът проф. Тотю Коев (7.X.1928—19.IV.2006) обнародва в органа на Българската Православна Църква — списание „Духовна култура“, своя демаркационен, но и безапелационен, и непоклатим с историко-катехизисните си доказателства тезис в подкрепа на именуването на Рилския пустиннослужител и схимник от IX—X век като св. Йоан¹⁴. Присъединявам се безпрекословно към становището на проф. Т. Коев, още повече че въпросът за реалността и значението на името има не само специфично-конкретно, субективно-личностно значение, но и подчертан космологичен, сакрално-мистичен смисъл.

Името — особено православно име, е ритуално осветен завет, договор с Бога — тайнство, предоставящо непосредствено след рождението на кръстения в Божието име християнин, на негов патрон-закрилник — за целия му земен път. И в това отношение същността на името добива дълбоко, но и еднопосочно непроменимо философско, и преди всичко духовно измерение.

Тълкуванието на името на св. Йоан Рилски в подобна религиозно-гносеологическа перспектива обаче ни отвежда директно към акта на второто раждане на светителя — този път за небесен живот, сиреч неговото замонашване; което предполага, че младият св. Йоан Рилски, който е роден около 876 година, по времето на българския покръстител княз Борис I-Михаил (853—889), в селото Скрино¹⁵ (скътано в пазвите на Осоговската планина, на десния бряг на реката Струма — под самия връх Руен), приема подстрижение в близкия манастир „Св. Димитрий“, бидейки

* Анахорет (гр.). — Социално-религиозен термин: пустинник, отшелник, аскет; лице, което, изповядвайки пределна вяра в Бог, живее самотно, отбягвайки обществото.

¹⁴ Коев, Тотю. Св. Иван или св. Йоан?, сп. Духовна култура (Религия, философия, наука, изкуство), г. LXXVIII, кн. 6, 1998, св. синод на Българската Православна Църква, Синодално издателство на БПЦ, София, с. 1—5.

¹⁵ В наши дни (края на XX и началото на XXI век) при архиерействането на Неврокопския Митрополит Натанаил, близо до Скрино — родното село на св. Йоан Рилски, функционира строгият мъжки манастир „Св. Поликарп Смирненски“. (Вж. тук също бел. 1-а, с. 113—116: 28 февруари — Свети Свещеномъченик Поликарп Смирненски).

тогава към 25-годишен (според „Житието от Георги Скилица“ от 1180 г.¹⁶) и тъкмо в тоя сублимен момент той получава (и узнава) от духовния си родител новото — монашеското си име „Йоан“. Сменяйки светското си име (кръщелното име на светеца е неизвестно) с духовното „Йоан“, Рилският подвижник „умира“ за тукашния, за светския живот, но „се ражда“ за нов, за духовен живот¹⁷. А промяната на името му в акта на замонашването, означава промяна и на самата му личност! Това се откроява най-ярко в доктрината на православното монашество, един от чийто най-високи стълбове за всички времена сред славянството е св. Йоан Рилски. Като монах той догматически вече е загубил човешкия си образ и е придобил свише ангелски, олицетворен всецяло в името му Йоан! И това се доказва от редица канонически, при това хилядолетни църковни служби, посветени на Великия Рилски подвижник, между които в Успенския му тропар на 18 август е казано: „Пустынный житѣль ѿ въ тѣлеси́ ангелъ“; а в другия му тропар на 19 октомври — за пренасяне мощите на светеца в Средец, четем: „<...> равнѣо́ ангеломъ житіе твое вѣсть, преподобне.“ А и във всичките единадесет жития на Рилския подвижник, писани в различните епохи след дванадесетото столетие на старобългарски, църковнославянски или гръцки език, а и в над 150-те им преписи,¹⁸ докоснали се автентично-хронологически до началото на XIX век, и в многобройните служби, създадени в негова чест и възпоменание, е употребено само (и единствено) монашеското му име „Іо́аннъ“¹⁹. Но същевременно да припомним, че според проф. Т. Коев: „<...> В историята на Българската православна църква до днес (става въпрос за 1998 г. — бел. И.М.) не е регистриран монах с име Иван!“²⁰ Употребата на формата „Св. Йоан“ е безусловно най-правилно преди всичко от гледище на самото име на Рилския светец — чиято запазена идейна семантика осъществява само тогава пряко и същностно духовната връзка с неговия носител.

¹⁶ Вж. тук бел. 14, Т. КОЕВ, сп. „Дх. к.“, с. 4.

¹⁷ Относно каноническото тълкувание за новия духовен живот на замонашената личност — вж. също: Т. Коев, пак там, с. 3.

¹⁸ Христоматия по старобългарска литература, Второ издание (Съставители: Петър Динеков, Кую Куев, Донка Петканова), Изд. „Наука и изкуство“, София, 1967, 538 стр. — Вж. Раздел „Евтимий Търновски“, 1. Житие на св. Йоан Рилски, Преписи и издания, с. 390; Също: Кожухаров, Ст, Археографски бележки към „Служба за св. Йоан Рилски от Димитър Кантакузин“, вж. тук бел. 3-д, с. 44 — и бел. 6 (под линия): Кожухаров, Ст. Химнографски цикъл за св. Йоан Рилски в старите славянски литератури.

¹⁹ Вж. тук бел. 14 — Т. Коев, сп. „Дх.к.“, с. 5 (Срв. Житие на св. Ивана Рилски. С водни бележки от Йордан Иванов — ГСУ Ифф, т. 32, 1936, 13, с. 1 сл. сл. — Й. Иванов, Български старини из Македония, фототипно издание, София, 1970, с. 345 сл.сл.)

²⁰ Коев, Тотю. Вж. тук бул. 14, сп. „Дх.к.“, с. 5.

Обаче, погледнато от друг аксиологичен ъгъл, същностният проблем с името на св. Йоан Рилски би могъл да добие и следните неподозирани историко-генеалогически измерения:

Да припомним отново, че като приел монашество и се оттеглил от „мира сего“, младежът от Скрино осветил по Божи промисъл житието си с името „Йоан“! Проследявайки автентичния първообраз, динамиката и рефлексите на това сакрално, извънвремево, неземно име, което получил бъдещият Рилски пустинник, ние логично изхождаме от византийско-гръцката му номинативна база „Ιωάννης“ — буквално преведено, означаващо „Божия благодат“, преминаваме впоследствие в старобългарското църковно съответствие „Иѡаннѣ“, за да спрем (след повече от 1100 години) до новобългарския религиозен антропоним „Йоан“... Видно е, следователно, че отнесена към назоваването на светеца, разликата между трите езика (гръцкия катаревус, класическия старобългарски и новобългарския — до съвременен български език) е само в ортографията, в изписването на ДУМАТА-ИМЕ, без нейната семантика да се измени или отклони от гръцкия идеен първообраз — от религиозния мистически статут на библейско осветения и канонизиран църковно-византийски номинативен първоизвор, с който възсиява духовно св. Йоан Рилски!

Същевременно, ако в съвременната традиционно онаследена практика — по отношение на Рилския отшелник — се употребява конфронтационно-профанизираното „народностно“ име „Иван“, вместо богоосветеното му и канонично закодирано монашеско „име-ангеломъ“ „Йоан“, то се нарушава и тематичната идейно-гносеологическа, и духовно-сакрална връзка с неговите богооблажени съименници от първите още християнско-антични, от източните ранносредновековни и по-късните старобългарски свещени църковни текстове — житийни, панегирични и други творби, похвали, пролози и химнографски посвещения, с каквито обилно са изпъстрени агиографският свещенодействен модел и преди всичко — мистическият литературен цикъл за великия Рилски чудотворец — включително и по отношение (конкретно) на цитираното „Житие с малка похвала на Св. Йоан Рилски“ от Димитър Кантакузин.

Ето класически пример на разсъздението ни. Включвайки през 1986 година този пределно оригинален, достатъчно днес проучен и автентично датиран още в 70-те години на XV век средновековен Кантакузинов текст в корпуса „Житиеписни творби“ (от том IV) на академичната поредица „Стара българска литература“²¹, съставителката проф. Климентина Иванова открито, но и смущаващо от наше гледище, твърди:

²¹ „Стара българска литература“, Т. 4, София, 1986. Цит. съч. — вж. с. 148–165 (Д. Кантакузин. „Житие с малка похвала на Св. Йоан Рилски“). (Вж. тук също — бел.: 5; 11).

„Както е известно името „Иван“, с което е наречен (в по-късните векове — б.м. И.М.) Рилският аскет, според църковните правила и днес се произнася „Йоан“. В преводите ние навсякъде сме възприели народната му форма („Иван“?! — б.м. И.М.). Съпоставката обаче с останалите Йоановци изисква точно в определените пасажии да се използва именно формата „Йоан“, за да не се обезсмисли (агиографски и сакрално — б.м. И.М.) сравнението...“ (с. 559)²².

Но за да преодолеем явния, ненужен в случая и определено изкуствен антропонимен разнобой у Кл. Иванова (въпреки финалното ѝ „признание“); но и да уплътним фактологически, да изясним изконно идеята за преимуществено-неотменимото обозначаване на Рилския схимник като „Йоан“ — се налага задължително да цитираме и осезаем фрагмент именно от самото произведение на Димитър Кантакузин за българския небесен отец Йоан Рилски:

„А названието на мъжа е Йоан — име честно и прославлено. О, с какво добро название се обогати блаженият отец, изпълнено с божествена благодат, както е известно от великия, наречен от незнаещите лъжа уста на моя Спасител „най-голям между родените от жени“. Той (Йоан) бе първоносител на това сладко название, защото беше велик Предтеча, както благовести архангел Гавриил. Вторият след него — също Йоан, е най-обичаният ученик на Владиката, когото той (Христос) нарече по време на спасителевите страсти син на своята майка. И не само до тук остана това име (Йоан) между божиите угодници, а след години покълна и Златният в слово и житие за църквата Йоан; и Йоан, който единствен постигна същото име с милостиня; и постникът Йоан, който беше от архиереите; а и Йоан от Дамаск — светло възсияла звезда на църковната твърд. И са били пустинножители, небесни човеци или земни ангели, с въздържание и търпение, чистота и пение, и молитва; и те всички бяха знайни от единия Бог — десетица, прославяща между нас това славно име (Йоан), число свършено; и много време ще трябва да се употреби, за да се разкаже за тях подред. А с тях и от тях, и със същия дух е и този, по моята дума, дивен и богомъдър Йоан, различен от другите — към всички вкупом и към всеки поотделно — книга на живите, той носи написано това сладко и за всички почетно име (Йоан). Но, моля, нека не бъде хулен, че стъкмих толкова слова за честта на името — защото това се извърши от любов и сладост (към подвига на Йоан, Рилският светец — б.м. И.М.).“²³

²² Иванова, Климента. Пак там, с. 559.

²³ Кантакузин, Димитър. Из „Житие с малка похвала на св. Йоан Рилски“. — В: „Стара българска литература“, Т. 4 (Житиеписни творби) — Цит. съч., с. 151. (Вж. тук също — бел. 5; 11; 21)

Да разгледаме по-обстойно случая с името на св. Йоан Рилски в средновековната теоретико-богословска трактовка, предложена ни от агиографа Димитър Кантакузин!

Ето, всъщност, засечените в текста на Д. Кантакузин и съпоставително изтъкнати от него преди повече от пет столетия (в контекста на „Похвално (му) житие за св. Йоан Рилски“) историко-светителски образи²⁴ — апостоли, литургисти и църковни строители, чието апологе-

²⁴ По въпроса за византийските анахорети и светители с името „Йоан“, фиксирани в съпоставителен план (по отношение на българския небесен Рилски закрильник) от агиографа Димитър Кантакузин през 70-те години на XV век в „Житие с малка похвала на Св. Йоан Рилски“, би следвало да посочим:

а) „Стара българска литература“, Т. 4, София, 1986 г. (Цит. съч.) — В: „Житиеписни творби“, с. 559—560, №13 (вкл.) (Също: Вж. тук бел. 5; 11; 21; 23)

б) „Жития на Светиите“, Св. синод на Българската Православна Църква, Синодално издателство (Техн. ред. д-р Харитон Попов), София, 1974 г. (Цит. изд. — вж. тук бел. 1-а): Св. Йоан Кръстител, Пророк и Предтеча (с.: 25, 117, 263, 302, 400, 419, 461); Св. Йоан Богослов, Апостол и Евангелист (с.: 237, 461); Св. Йоан Златоуст, Архиепископ Константинополски (с.: 70, 73, 566); Св. Йоан Милостивий, Патриарх Александрийски (с. 563); Св. Йоан Постник, Патриарх Константинополски (с.: 402, 417 — 418); Св. Йоан Дамаскин (с. 606); Св. Йоан Синайски — Лествичник (с. 165); Св. Йоан Касиан, Римлянин (с. 121); Св. Йоан Безсребърник и Чудотворец (с. 77, 309); Св. Йоан Колибар (с. 37); Св. Йоан Вехтопещерник (с. 199); Св. Йоан Рилски (с.: 320, 383, 527).

в) Данчов, Н. Г. — Данчов, И. Г. „Българска енциклопедия в два тома“, Т. I (А — К), Книгоиздателство „Св. Атанасов“, София — 1936 г. (Фототипно издание на „Медицина и физкултура“, 1992, София): Св. Йоан Безсребърник, Св. Йоан Богослов, Св. Йоан Вехтопещерник (с. 560); Св. Йоан Дамаскин, Св. Йоан Златоуст, Св. Йоан Колибар (с. 561); Св. Йоан Лествичник, Св. Йоан Милостивий, Св. Йоан Постник (с. 562); Св. Йоан Рилски (с. 516).

г) Матев, Иван. „Богодържавата на Ростовцев. Иконописта в старо-загорската църква „Св. Теодор Тирон“. — В: „УЧАСТИЕ“, Списание за литература и социален живот, Стара Загора, г. VI, 1996: бр. 1, с. 10—19 (Първа част); бр. 2, с. 7—14 (Втора част). Също: МАТЕВ, Иван. „Иконописта в параклиса „Св. Теодор Тирон“ — славянска романтична редакция на византийския православен канон“. — В: „Търновска книжовна школа“, Т. 6 — „Българската литература и изкуство от търновския период в историята на православния свят“, Шести международен симпозиум: Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“ — Институт за балканистика при Българската академия на науките (основана в 1869 г.), Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново, 1999, с. 725—753.

тично-номинативно определяне във формата „Йоан“ е канонично свързано с ангелско-монашеското им оприличаване и в този смисъл — контаминира съдържателно с духовния и именния анахоретски образ на „героя“ св. Йоан Рилски:

Първият от „Йоановците“, посочен в панегиричния смислов слог на Кантакузин — градиращ планово-постъпателно в религиозно-философска теза, е св. Йоан Предтеча — съвременникът и Кръстителят на Христос, известен още като „Ангелът на пустинята“ (По Евангелието на Матей, гл. 11: ст. 11 и Евангелието на Лука, 7:28), „<...> защото той (Йоан) бе велик Предтеча, както благовести архангел Гавриил“ (Д. Кантакузин по Евангелист Лука, 1:5—19).

Следва друг съвременник на Иисус Христос — апостолът и евангелистът от I век св. Йоан Богослов, авторът и на апокалиптичното „Откровение“, когото, според евангелското предание, Христос посочва на майка си, казвайки ѝ: „Жено, ето син ти.“ (Срв. Ев. Йоан, 19:26).

Светителската си галерия под егидата на името „Йоан“ писателят Димитър Кантакузин продължава със сияйния лик на един от великата триада духовни отци и литургисти в сублимния за Църквата IV век — Константинополския патриарх, оратор и бележит каноничен писател св. Йоан Златоуст (347—407); Последван в текста от друг виден църковен отец, но от VI столетие и също Константинополски архиерей (582—595) — бъдещия отшелник св. Йоан Постник, подвизавал се — от най-ранна младост, до дълбока старост — в аскетичното лоно при шестима поредни византийски императори: Анастасий I (491—518), Юстин I (518—527), Юстиниан I Велики (527—565), Юстин II (565—578), Тиберий II (578—582), Маврикий (582—602).

А Кантакузин включва поредно в галерията си и духовния лик на Александрийския патриарх от VII век св. Йоан Милостивий, който (до самата си смърт в 617 или 619 година) се прочул като несравнимо справедлив съдник, но и ревностен, човеколюбив благодетел — и то във времето на император Ираклий, когато Византия води поредица неуспешни

д) Матев, Иван. „Логосът — другата страна на Светата Троица. Иконопиета на Николай Евгениевич Ростовцев в старозагорската църква „Св. Троица“. — В: „КУЛА“, Списание за литература и изкуство, г. XIII, бр. 3, 2000, Казанлък, с. 72—91. Също: МАТЕВ, Иван. „Каноническата първооснова на нововизантийската стенопис на Николай Ростовцев в старозагорската историческа църква „Света Троица“. — В: „Търновска книжовна школа“, Т. 7 — „Търновската книжовна школа и християнската култура в Източна Европа“, Седем международен симпозиум: ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ — Институт за балканистика при БАН, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново, 2002, с. 735—754.

войни с арабите, губейки богатите си провинции Сирия и Юдея, вследствие на което свещеният град Йерусалим е превзет и разрушен от мохамеданите, а етнически многообразното и космополитно византийско общество, макар и християнски консолидирано, потъва във финансова и политическа разруха... Всъщност, драматичен историко-социален, но и фатален морален феномен, вещаещ последвалия (след едно столетие) иконоборчески взрив в Източната Римска империя — религиозно-сектантско (ретоградно) явление, узаконено с еретичния едикт от 726—728 година на Лъв III Исаврянин!

Като „финален акорд“ при възвеличаване на светителския антропоним „Йоан“, чийто носители в случая одухотворяват успоредния литературен, мистико-агиографски преглед в „Житие с малка похвала на Св. Йоан Рилски“, Д. Кантакузин *извежда* името на св. Йоан Дамаскин — житието и епохалните църковни дела на когото са свързани с трагизма на VIII век. А преди смирената си нестижна кончина през 776 година в близката до Йерусалим лавра „Св. Сава Освещений“ високопросветеният богослов и творец Йоан от Дамаск води продължителни духовно-драматични, догматически тежки битки с иконоборците и лично с осакатилния го император-отстъпник Лъв Исаврянин (717—741); като в дългото си иноческо усамотение и безконечните часове на молитвена промисъл систематизира и изяснява догмите на християнската вяра, съчинявайки великолепни, непроменими до днес, канонически образци на богослужебни книги и песнопения... И както се знае, неговият по-късен съименник — Йоан Екзарх Български, превежда през X век във Велики Преслав удивителното Дамаскиново откровение „Небеса“!

Но, както е видно, Димитър Кантакузин изброява в творбата си за св. Йоан Рилски само шестима светци — носители на името „Йоан“, а говори за „десетица“. Вероятно той има предвид, без да ги споменава поименно, още и Йоан Синайски — Лествичник, Йоан Колов, Йоан Куцник и Йоан Савиатски (Кл. Иванова); или пък Йоан Безсребърник, Йоан Касиан, Йоан Колибар, Йоан Малала, а защо не и Йоан Вехтопещерник? (Ив. Матев) — всички те, известни византийски анахорети и светители, подвизавали се като духовни строители на Църквата в смутния еретически период между III и VIII век*, — чийто драстичен живот и

* Тук става въпрос за някои от изброените или пропуснати в „десетицата“ на Димитър Кантакузин византийски анахорети и архиереи — „Йоановци“, с които той уподобява името и делата на пустинника св. Йоан Рилски в авторското си „Житие с малка похвала...“ за българския светец. А именно: Св. Йоан Безсребърник (III—IV в.); Св. Йоан Касиан (IV—V в.); Св. Йоан Колибар (V в.); Св. Йоан Малала (VI в.); Св. Йоан Синайски — Лествичник (VI—VII в., ок. 546—606 г.); Св. Йоан Вехтопещерник (VIII в.) и пр.

върхови дела са били добре познати на интелектуалната, макар и много по-късна, Кантакузинова аудитория от XV столетие!

Оказва се, че в разглежданата и персонално идентифицирана от Д. Кантакузин група светители, вградили името „Йоан“ в източния християнски пантеон между I и VIII век, духовното преливане и религиозното подражателно общение (помежду им) са твърде важни фактори от агиографско-символно, но и от сакрално-мистическо гледище. Все пак, подчинени на религиозно-именната санкция „Йоан“, тези динамични, но и разнородни превъплъщения са призвани да извлекат рационалния общовалиден субстрат и в този смисъл да покажат и, разбира се, да извисят духовното значение на своя верски универсум, което средновековният писател умело постига, фокусирайки обобщения си базисен модел в отшелническата личност на св. Йоан Рилски!

Още повече, че в християнското универсализирано съзнание (в противовес на времето и на всички епохи) е най-важен завоюваният духовен статут — изграденият по правилата на църковната доктрина и канонически обезпечен духовен образ, който в богоогласения Византийски кръг на Православието остава завинаги непроменим... В този контекст, мирогледният, канонично изведен облик на личността у св. Йоан Рилски, доколкото тя се откроява чрез колективното си пресътворяване, е логично наложен от житиеписеца Кантакузин по пътя на глобалното упование в несъкрушимата Христова Истина, но същевременно е проектиран и върху непоклатимата схема на конкретното духовно подражание — естествено, в окръжението и глъбините на Божествения всемир!

Ето как духовно-символичното, неподвластно на времето, обаче взаимоотношно *подражание* в деянията на универсализираните Кантакузинови персонажи — „Йоановците“, ги прави не само сакрално-номинативни носители на основната панегирична идея, насочена към главния герой на повествованието св. Йоан Рилски... Но в случая те изпълняват и автогенна авторова функция — явяват се в религиозното съзнание, а и в реалното познание на писателя (които по същество са взаимно дифузирани) като свещени синергетични персонални опори, призвани от различни демографски места и епохи на късния Рим, Византия, а и ранносредновековна България: Да възвисят и гарантират богопосочения светителски статут на св. Йоан Рилски в исторически фиксираното време, когато Църквата и цивилизованият свят изживявали (все още) пълнотата и радостта на Вселенската православна вяра!

А що се отнася до класическото верско духовно подражание като хилядолетна (изконна) схоластична практика, плод на влиятелния гений на църковните учители, то бихме изтъкнали, че и появилият се на предела между XIV и XV век — в междината на Средновековието и Ренесанса,

латински теологичен труд „Подражание на Иисус“ на забележителния западен мистичен писател, богослов и философ — немския августински монах Тома Кемпийски (1380—1471), е също едно от фундаменталните апологетични доказателства в предмодерната епоха на Европа, че: „Вярата в Христос и подражанието — чрез примерите и деянията на Светиите и на Светите Отци, са благодатно апостолско приближаване към Спасителя и постигане на Христовата Истина в смисъла на Упованието — когато Бог разкрива на безпокойния човешки ум величественото вечно бъдеще...“²⁵

Обаче феноменът на подражанието се проявява и като специфичен, а и твърде предпочитан стилистично-смислов, типично литературен похват в естетико-теологическата доктрина въобще на средновековната ни книжнина. Византийско-славянските оригинални и преводни образци след IX век, когато в Югоизточна, а и в Средна Европа се налага с особена сила, при това твърде успешно, старобългарската културна традиция, избилстват с подобни примери, дори преки заемки на „готови“ фразеологични групи, изрази-формули, кодирани лексеми, добили в столетията универсализирано-обслужващ ефект, почти сентенциозно звучене... Димитър Кантакузин не прави изключение от този утвърден вече маниер! Определението му: „И са били пустинножители, небесни човеци или ангели земни“²⁶, по отношение на съименниците на великия Рилски схимник — „Йоановците“ в собственото му „Житие с малка похвала на

²⁵ Устичков, Отец Методий. Предговор на преводача от средновековния латински оригинал (Сливен, 4 февруари 1921 г.), с. III—X (вж. с. III). — В: Кемпийски, Тома (1380—1471 г.). „Подражание на Иисуса“ (Второ преработено издание), Дружествена печатница „Меркурий“, София, 1921 г. (532 + 10 стр.). (От библиотеката на Отец Харитон Челопешки: 1844—1928 г. Притежание на правнук — Матев, Иван); За духовния статут и интелектуалните представи на немския средновековен монах-аскет Томас от Кемпен (латинизирано — Кемпис), известен и като Тома Кемпийски, 1379/80/ — 1471 г., член на Ордена на августинците, създал поредица аскетически съчинения, много от които в стихове и, разбира се, разглеждания тук (негов) най-известен философско-теоретичен, догматически труд „Подражание на Иисус (Христос)“. — Вж. също: ЕКО, Умберто. „Името на розата“ (Умберто ЕКО. „Естествено, става дума за ръкопис“ — Предговор на автора от 5 януари 1980 г.), Златна колекция на XX век, Преводач: Никола Иванов (1985), Издание на „Дневен труд“ и „24 часа“, ИК „Бард“ ООД, 2002, София, с. 5—9 (вж. с. 9).

²⁶ Кантакузин, Димитър. Из „Житие с малка похвала на Св. Йоан Рилски“. — В: „Стара българска литература“, Т. 4 („Житиеписни творби“) — Цит. съч., с. 151. (Вж. тук също — бел.: 5; 11; 21; 23)

св. Йоан Рилски“, по същество повтаря (дословно) аналогичната семантично-изразна позиция от XII век в „Народното житие на св. Йоан Рилски“, където в трансцендентния духовен слог, тържествено-възторжено, панегирично-градиращо, е казано:

Тогава дойде глас от небето и му рече:

„Радвай се, светило мое,

в тази пустинна снежна планина!

Радвай се, зорнице моя светла!

Радвай се, слънце мое светло в пустинята Рилска!

*Радвай се, пустинножителю, ти — ангел в плът!*²⁷

Но нека припомним, че фактически изразът „небесни човеци и земни ангели“ за светци и отшелници става устойчива формула във византийската, а от там и в старата българска литература, след IX век, след епохалните преводи на основните богослужебни и агиографски книги, направени от Светите равноапостолни братя Кирил и Методий и учениците им. В случая — в този естетико-хронологически, условен, обратим процес — е уместно да сравним и определението на Константин Философ — св. Кирил, за единия от великото духовно съзвездие на „Кападокийската триада“ през IV век — св. Григорий Богослов (ок. 330—ок. 390), в съкровената молитва на Философа към неговия възлюбен древен учител (във вярата и поезията) от „Пространното св. Кирилово житие“²⁸:

„О, Григорие, човече по тяло и ангеле по дух! Ти, бидейки човек по тяло, наистина се явяваш като ангел; защото твоите уста, като устата на един от серафимите, прославят Бога и просвещават цялата Вселена чрез изяснение на правата вяра. Приеми, прочее, и мене, който коленича пред тебе с вяра и любов, и ми бъди учител и просветител!“²⁹

Друго емоционално-съпоставително, дори полемично уподобяване на св. Йоан Рилски със св. Йоан Предтеча обаче бихме изтъкнали (в края на аналитичната си интерпретация) като обобщаваща финална ерупция и на апологетичните, натежали от метафори аналогии, подвластни на името „Йоан“ — уплътняващи агиографски, но и обтягащи асоциа-

²⁷ Пак там, с. 124. (Вж. „Народно житие на св. Йоан Рилски“) (Вж. тук — бел.: 5; 6)

²⁸ „Стара българска литература“, Т. 4 — Цит. съч., с. 559 (№21). Тук съставителката Кл. Иванова погрешно е посочила в молитвата на св. Кирил Философ към св. Григорий Богослов (от „Пространното св. Кирилово житие“) името на св. Йоан Богослов — вместо това на св. Григорий Богослов...

²⁹ Пак там. Вж. Раздел: „Жития на славянските просветители“. — В: „Пространно житие на Константин Философ — св. Кирил“ — Вж. конкр. „Молитва на св. Кирил Философ към св. Григорий Богослов“ (с. 39).

тивно теологическата конструкция на класически драматизираното от Димитър Кантакузин „Житие с малка похвала на св. Йоан Рилски“, а именно:

„Подобно на великия Йоан Предтеча и той (Йоан Рилски — б.м. И.М.) живя божествено в пустинята“ — подчертава базисно в самото начало Кантакузин. И по-сетне, в характерния си динамичен, лапидарен стил, средновековният ни писател изяснява: „Както казва апостол Павел, „той (св. Йоан Предтеча — б.м. И.М.) сметна всичко за смет, за да придобие Христа“. А преподобният (Йоан Рилски — б.м. И.М.) живя на земята евангелски, поставил ръка на ралото, обратно се не върна; вървейки по тесния път, достигна широтата на блаженството. Защото, взел своя кръст на рамо, последва Христос, смятайки игото благо и бремето — леко, заради Любовта и Надеждата.“³⁰

Обобщавайки разсъжденията си, бихме добавили, че в нашето съвремие никой не ни дава право да изменяма във фолклорно-просторечива насока и на вулгаризираме антропонимично и теологически — в разрез с църковния канон — монашеското име на св. Йоан Рилски (в Иван).³¹ Защото трябва да се знае, че духовното име надвишава в сакралната си същност социалното значение на светското — и в частност, изконното му личностно-битово качество! Духовното име на монаха, според хилядолетния и непроменим православен канон, „се вписва в книгата на живота „на бъдещия век“³². (Още повече, че и в светската антропонимична практика на българския, а и на другите славянски народи името „Иван“ се появява активно едва в края на XVIII, та дори в началото на XIX век!) Отшелникът е наречен около 901 година³³ ритуално-свещенодействено, в присъствието на съответен православен клир, „Йоан“ и следва да го наричаме Йоан! В противен случай ние абсурдно връщаме българския небесен покровител в светския живот, от който всъщност той доброволно се е отрекъл още в самото начало на далечния X век — при благочестивите ни царе Симеон I (893—927) и сина му Петър I (927—969), за да се уедини и да се моли именно за нашето спасение в суровата Рилска пустиня...³⁴

³⁰ Кантакузин, Димитър. Из „Житие с малка похвала на св. Йоан Рилски“. — В: „Стара българска литература“, Т. 4 („Житиенписни творби“) — Цит. съч., с. 164. (Вж. тук също — бел.: 5; 11; 21; 23; 26)

³¹ Коев, Того. Цит. сп. „Дух. к.“ (вж. тук — бел. 14), с. 5.

³² Данков, Евлоги. Св. Киприан Търновски — Московски (ок. 1330—1406), „Кула“, Списание за култура, г. XXI, бр. 2, 2008, Казанлък, с. 62—75 (вж. с. 63).

³³ Замонашването на св. Йоан Рилски около 900—901 г., — по аналогия пак по Георги Скилица, „Житие на св. Йоан Рилски“ от XII век. (Вж. и Т. Коев — цит. сп. „Дух. к.“, вж. тук — бел. 14, с. 4)

³⁴ Матев, Иван. „Светилник небесен. (св. Йоан Рилски)“. — В: „Кула“, Списание за култура, г. XXIII, бр. 2, 2010, Казанлък, с. 82—94.